

Sabir ƏLƏKBƏROV

AMK-nın baş müəllimi

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ə.Ələkbərov 7

BAYATI-ŞİRAZ MUĞAMINDA “İSFAHANƏK” ŞÖBƏSİ

Xülasə: Məqalədə “Bayatı-Şiraz” muğamında ifa olunan “İsfahanək” şöbəsinin yeri, rolu haqqında söhbət açılır, “Bayatı-Şiraz”ın yaranma tarixçəsi tədqiq olunur. “İsfahanək” şöbəsinin not yazısı ilə tam variantda təqdim edilməsi onu öyrənmək istəyənlər üçün dəyərli mənbə ola bilər.

Açar sözlər: Muğam, “Bayatı-İsfahan”, “İsfahanək”, not yazısı

Azərbaycanın dahi bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyli muğam musiqisini Şərq xalqlarının ümumi xəzinəsi hesab edib onu 12 sütunlu əzəmətli saraya bənzədirdi (5). Sonralar bu bina dağılmış, hər bir xalq öz ruhuna uyğun gələn parçalardan yeni muğam, makom, raqa və s. melodiyalar, dəstgahlar yaratmışlar. Bu fikir ona görə geniş yayılıb ki, muğam yaradıcılığında oxşar, ümumi cəhətlər mütəmadi özünü göstərir.

Muğamlar qədim dövrlərdən bu günümüzdə qədər müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmış, inkişaf etmiş, bəzən də yığcam şəkllə düşərək kiçilmiş, amma onun cazibədarlığı heç vaxt azalmamışdır. Qədim zamanlardan mövcud olan “Bayatı-İsfahan” zaman keçdikcə inkişaf edib “Bayatı-Şiraz” muğamına çevrilmiş, “Bayatı-İsfahan”ın şöbə və guşələrindən daha da effektiv istifadə etməklə “muğamların gəlini” statusunu qazanmışdır.

Bir qədər musiqi tarixinə nəzər saldıqda “Bayatı-Şiraz” muğamının yaranıb təşəkkül tapmasını çox da uzaq olmayan XX əsrin 20-30-cu illərinə təsadüf etdiyini görürük. Dahi bəstəkar Ü.Hacıbəyli “Bayatı-Şiraz” haqqında belə yazmışdır: “Bədiiruhi təsir cəhətdən... “Bayatı-Şiraz” dinləyicidə qəmginlik hissi oyadır” (1, s. 28). A.Əsədullayevin fikirlərini nəzərinizə çatdıraraq: “Əvvəllər bu muğam dəstgahına “Bayatı-İsfahan” da deyirdilər. Bəzən yaşlı nəslin nümayəndələri bu muğama musiqinin gəlini, “ərusi musiqi” də deyirlər” (3, s. 12).

XIX əsrin sonlarında tarzən Məşədi Məlik Mansurov Azərbaycan muğamlarının siyahısını tərtib edərkən başqa muğamlarla bərabər “Bayatı-İsfahan”ın adını qeyd edib. XX əsrin əvvəllərində də mahir tar ifaçısı, muğam bilicisi Mirzə Fərəc Rzayev də “Bayatı-İsfahan” muğamını əsas muğam dəstgahları arasında göstərmiş, əvvəl “Bayatı-İsfahan”, sonra “Bayatı-Şiraz” şöbələrini qeyd etmişdi (4, s. 152).

Məşhur xanəndə Məşədi Məmməd Fərzəliyev 1906-cı ildə səsi yazılmış 3 dəqiqəlik qrammofon valında “Bayatı-İsfahan” muğamını, “Bayatı-İsfahan”, “Zil Bayatı-Şiraz”, “Əbül-çəsb” hissələri, bir rəng və bir təsnif oxumaqla nümayiş etdirmişdi. Hətta 1925-ci ildə Ü.Hacıbəyli Bakı Musiqi Texnikumu üçün muğam proqramı tərtib edərkən məqamı “Bayatı-Şiraz” adlansa da “Bayatı-İsfahan” muğamının adını yazmış, hissələrini isə əvvəl “Bayatı-Şiraz”, sonra “Bayatı-İsfahan” şöbəsinə göstərmiş-

di. Bu yerdəyişmələr başqa şöbə və guşələri özündə cəmləşdirməklə “Bayatı-İsfahan”dan daha mükəmməl “Bayatı-Şiraz” muğamının yaranmasına səbəb olmuş, keçən əsrin 90-cı illərinə qədər “Bərdaşt” (“Nişibü-fəraz” ilə), “Mayə Bayatı-Şiraz”, “Nişibü-fəraz”, “Bayatı-İsfahan”, “Zil Bayatı-Şiraz”, “Xavəran”, “Üzzal” və “Bayatı-Şiraz”a “ayaq” şöbələri ilə tədris olunurdu.

Muğamlar heç vaxt bir yerdə dayanmayıb, şifahi xalq yaradıcılığının ənənələri-nə uyğun olaraq dəyişib, daha da təkmilləşərək cazibədarlığını qoruyub saxlamış bir janrdır. İstedadlı ifaçıların zəhməti, axtarışları, ifaları sayəsində yeni cümlə, yeni guşə, yeni şöbələr əmələ gəlmiş, muğamlarımız daha da zənginləşmişdir.

Xalq artisti, tarzən Bəhram Mansurov 1968-ci ildə “Melodiya” firmasının buraxdığı qrammofon valında ifa etdiyi “Bayatı-Şiraz” muğamını “Bərdaşt”la başlayıb, sonra bir cümlə “İsfahanək”i göstərərək “Mayə Bayatı-Şiraz”a düşüb. Bu çalğıda “İsfahanək” ilk dəfə geniş dinləyici kütləsinə təqdim olunurdu (6). 1973-cü ildə həmin firmanın buraxdığı qrammofon valında pedaqoq, muğam bilicisi, tarzən Kamil Əhmədov da “İsfahanək”i “Bayatı-Şiraz” muğamının tərkibində göstərmiş, burada “Bərdaşt”dan sonra 3 cümlə “İsfahanək”, sonra “Mayə Bayatı-Şiraz” və s. hissələri ifa etməklə “İsfahanək”in “Bayatı-Şiraz” muğamında tutduğu mövqeyini, rolunu, əhəmiyyətini bir az da qabarıq surətdə təqdim etmişdi. Daha sonralar bu ustadların davamçıları olan tarzənlər Elxan Müzəffərov, Vamiq Məmmədəliyev (7, 8), Valeh Rəhimov, Elxan Mansurov (9) və başqaları muğamların təkmilləşməsində öz axtarışları, yaradıcılıqları, ifaları ilə əvəzsiz rol oynamışlar. Əməkdar incəsənət xadimi kamanzən Arif Əsədullayev nota saldığı “Bayatı-Şiraz” muğamında “İsfahanək”i 3 cümlə şəklində vermiş (3, s. 111) və öyrənmək istəyən hər bir ifaçıya ərməğan etmişdir.

Muğamın müasir dövrdə biliciləri, gözəl pedaqoqlar Elxan Müzəffərov, Rafiq Musazadə Musiqi Kolleci və Milli Konservatorianın muğam proqramlarında “Bayatı-Şiraz” muğamını daha geniş aspektdə “Bərdaşt”, “İsfahanək”, “Mayə Bayatı-Şiraz”, “Əbül-çəsb”, “Nişibü-fəraz”, “Bayatı İsfahan”, “Ximsü-Rəvan”, “Zil Bayatı-Şiraz”, “Zil Əbül-çəsb”, “Xavəran”, “Üzzal”, “Dilruba” və “Bayatı-Şiraz”a “ayaq” hissələri ilə tərtib etmiş, gələcək tədqiqatlar üçün bu şöbə və guşələrin əhəmiyyətini göstərmiş, təbliği və tədqiqi üçün zəmin yaratmışlar. Göründüyü kimi, bir əsr ərzində muğam dəyişərək yeni ad, yeni musiqi tərkibi qazanmış, Bəhram Mansurovun bir cümlə, Kamil Əhmədovun 3 cümlə göstərdikləri “İsfahanək” artıq tədqiqat üçün mövzuya çevrilmişdir.

Öncə deməliyə ki, “İsfahanək” muğam proqramına düşənə qədər “Bayatı-Şiraz”da rast gəlinmirdi. Bu fakt “İsfahanək” şöbəsinin əmələ gəlməsini daha dərinləndirən araşdırmağa vadar edir. “Ək” şəkilçisi kiçilmiş, yığcam mənasını, “İsfahan” sözü isə “Bayatı-İsfahan”a işarədir. Çünki əslən “Bayatı-İsfahan” muğamı “Bayatı-Şiraz”ın əcdadı sayılır. İranda indi də “Bayatı-İsfahan” muğamı mövcuddur. Amma tərkibində “İsfahanək” adlı şöbəyə rast gəlmirik. Çünki “Bayatı-İsfahan”nın “İsfahanək”ə ehtiyacı yoxdur və “İsfahanək” “Bayatı-İsfahan”nın bir oktava bəm variantıdır. “Bayatı-İsfahan” zildə başlayıb daha da zilə getməklə, “Bayatı-Şiraz” isə bəmdə, “Bər-

daşla” başlayıb zilə çıxmaqla inkişaf edir. “Bərdaşt” və “Mayə Bayatı-Şiraz” arasında müəyyən interval məsafəsi yarandığı üçün “İsfahanək”ə ehtiyac duyulur.

“İsfahanək”i standart 3 cümlə ilə də ifa etdikdə belə “Mayə Bayatı-Şiraz” “Bərdaşt”dan sonra “göydəndüşmə” alınır. Mövzunu məntiqi sonluğa çatdırmaq tələb olunur. Bunun üçün “İsfahanək”ə daha 2 cümlə əlavə edib, “Bayatı-İsfahan”ın pərdə və gəzişmələrindən istifadə etmək lazım gəlir. “İsfahanək”in D-G pərdələrində gəzişmələrinin məntiqi davamı kimi A-B-C pərdələrinə toxunmaq ehtiyacı duyulur. Əsas mənbə olan “Bayatı-İsfahan”ın özü geniş tərkibə malikdir. Əgər o da “İsfahanək” kimi D-G pərdələri arasında qalsaydı, o dərəcədə maraqlı, cazibəli, yanıqlı alınmazdı. Onda bəs niyə “İsfahanək”də A pərdəsindən istifadə etməyəək?

Əlavə IV və V cümlələrində A-B-C pərdələrində gəzişməklə “Mayə Bayatı-Şiraz” üçün zəmin yaratmış oluruq. Həm də D pərdəsinə qayıtmaqla “İsfahanək”i öz başlanğıc pərdəsinə, məntiqi sonluğuna qaytarırıq.

Nümunə 1

İsfahanək

II cümlə

III cümlə “gəzişmə”**IV cümlə****V cümlə**

Klassik muğam mükəmməl quruluşa malikdir. Sadədən-mürəkkəbə, bəmdən-zilə, pillə-pillə ardıcılıqla inkişaf prinsipi əsas götürülür. Əks halda natamam ifa alınar. “Bayatı-Şiraz”da “Bərdaşt”dan sonra “İsfahanək”siz “Mayə” natamam görünür. “İsfahanək”siz “Bayatı-Şiraz”, “Rast” muğamında “Mayə”siz ifaya bənzəyir. “Rast” muğamının mükəmməl quruluşu “Bayatı-Şiraz” üçün də yetərlidir. “Bərdaşt”, “İsfahanək”, “Mayə” və s. hissələrlə pillə-pillə inkişaf prinsipi əslində hər muğama xas olan cəhətdir. Ona görə də muğamları ifa edən hər bir musiqiçi bilməlidir ki, onun ifası muğamsevərlərin daimi diqqətindədir. İndi öyrənilən muğam dəstgahları gələcək nəsillərin muğam biliklərində dünyagörüşlərinin formalaşmasında mühüm rol oynaya bilər.

Hal-hazırda “İsfahanək” 3 cümlə ifa olunur. Əgər yuxarıda göstəriləndi kimi 5 cümlə ilə ifa olunsaydı, muğamın klassik quruluşunu özünə qaytarmış olarıq. Hazırkı not nümunəsi “İsfahanək”in bir variantıdır. Onu öyrənilən həm instrumental, həm də vokal tərzdə ifa etmək olar. Məqalədə göstərilən nümunələr muğam ifaçılığında, eləcə də tədqiqat işlərində dəyərli material kimi istifadə edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Hacıbəyov Ü.Ə. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. B.: Yazıçı, 1985, 154 s.
2. Əsədullayev A.M. Instrumental muğamlar. B.: Adiloğlu, 2009, 168 s.
3. İsgəndərov E, Əsədullayev A. 7 klassik Azərbaycan muğamı. Solo violonçel üçün işləmə, dərs vəsaiti. B.: Elm və təhsil, 2011. 172 s.
URL:http://www.anl.az/el/musiqi_edebiyati/kitab/7172.pdf
4. Zöhrabov R.F. Muğam. B.: Azərnəşr, 1991, 219 s.

Saytoqrafiya

5. Üzeyir Hacıbəyli. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. URL:http://musbook.musigi-dunya.az/az/history_inf.html
6. Bahram Mansurov - "Bayatı-Şiraz" (Vamiq Məmmədəliyevin şəxsi arxivindən) <https://www.youtube.com/watch?v=SJTRUefpBOM>
7. Vamiq Məmmədəliyev - Bayatı Şiraz (1970) <https://www.youtube.com/watch?v=MlnA0hIFfgM>
8. Vamiq Məmmədəliyev - Bayatı Şiraz (İsveç, 1989) <https://www.youtube.com/watch?v=5UbZ4qZOp7w>
9. Elxan Mansurov - "Bayatı-Şiraz" <https://www.youtube.com/watch?v=BBgmkZ9cA-c>

Qrammofon valları:

10. “Melodiya” firması QOST 5289 - 68 Bəhram Mansurov
11. “Melodiya” firması QOST 5289 - 73 Kamil Əhmədov
12. “Melodiya” firması QOST 5289 - 88 Məmməd Fərzəliyev

Сабир АЛЕКПЕРОВ
Старший преподаватель АМК

ШОБЕ «ИСФАХАНЕК» В МУГАМЕ «БАЯТЫ-ШИРАЗ»

Резюме: В статье раскрывается роль и значение шобе «Исфahanек» в мугаме «Баяты-Шираз». Исследовательский аспект истории образования самого мугама «Баяты-Шираз», и возможность изучения и исполнения шобе «Исфahanек» с помощью представленной нотной записи может послужить наглядным примером для студентов и профессионалов.

Ключевые слова: Мугам, «Баяты-Исфahan», Исфahanек, нотная запись

Sabir ALAKBAROV
Senior lecturer of ANC

"ISFAHANAK" SECTION IN MUGHAM OF BAYATI-SHIRAZ

Summary: The article tells about a place and importance of “Isfahanak” section in mugham “Bayati-Shiraz”. The research aspect of the history of the education of mugham “Bayati-Shiraz”, and the opportunity to study and performance of shoba “Isfahan” with the presented notation can serve as a good example for students and professionals.

Keywords: Mugham, “Bayati Isfahan”, “Isfahanak”, musical notation

Rəyçilər: professor Ağasəlim Abdullayev;
AMK-nın baş müəllimi Valeh Rəhimov